

דיני הזמה בעדות בבת אחת (ב"ק עב) / דוד זהבי

"גנב על פי שנים, וטבח ומכר על פיהם, ונמצאו זוממין - משלמין הכל"¹

בגמרא מובאות שתי מחלוקות יסודיות של אב"י ורבא בדיני הזמה. מחלוקת אחת²:

"איתמר: עד זומם, אב"י אמר למפרע הוא נפסל (רש"י): "...משעה שהעיד עדות זו נפסל" רבא אמר מכאן ולהבא (רש"י): "משהוים" הוא נפסל..."

ומחלוקת שניה³:

"אמר רבא: עדים שהוכחו ולבסוף הוזמו נהרגין, דהכחשה תחילת הזמה היא אלא שלא נגמרה..."

ואב"י חולק וסובר שהכחשה לאו תחילת הזמה. בסוגיות הגמרא במחלוקות האלו מנסה הגמרא להביא ראיה ממשנתנו. במחלוקת הראשונה:

"תנן, גנב על פי שנים וטבח ומכר על פיהם ונמצאו זוממין, משלמין את הכל. מאי לאו שהעידו על הגניבה וחזרו והעידו על הטביחה, והוזמו על הגניבה וחזרו והוזמו על הטביחה, ואי ס"ד למפרע הוא נפסל, הני כיון דאיתזמו להו אגניבה, איגלאי מילתא למפרע דכי אסהדו אטביחה פסולין הוון, אמאי משלמין אטביחה? אמרי, הכא במאי עסקינן, כגון שהוזמו על הטביחה תחילה. אמרי, סוף סוף כי הדרי מיתזמי אגניבה, איגלאי מילתא דכי אסהדו אטביחה פסולין הוון, אמאי משלמי אטביחה? והלכתא שהעידו בבת אחת והוזמו"

כלומר, על מנת שיתחייבו על הזמת הטביחה שלהם, צריך שיהיו עדים כשרים בשעת עדות הטביחה, ואם נפסלים בהזמה משעת עדותם, צריך ליצור מצב שבו אין הפרדה בין עדות הגניבה לעדות הטביחה - וזוהי העדות בבת אחת, תוך כדי דיבור. במחלוקת האם הכחשה תחילת הזמה נאמר:

"אמר רב אידי בר אבין, אף אנו נמי תנינא: גנב ע"פ שנים וטבח ומכר על פיהם ונמצאו זוממין, משלמין לו את הכל. מאי לאו... (כמו בסוגיה הקודמת), והא כיון שהוזמו על הגניבה, לגבי טביחה הוון להו מוכחשין, וקתני משלמין לו את הכל. ואי ס"ד הכחשה לאו תחילת הזמה היא, אטביחה אמאי משלמין... אמרי, הכא במאי עסקינן, כגון שהוזמו על הטביחה תחילה"

לסיכום: הסבר המשנה בהוא אמינא בשתי הסוגיות היה דומה:

- 1) עדות גניבה
- 2) עדות טביחה (או מכירה)
- 3) הזמת גניבה
- 4) הזמת טביחה (או מכירה)

¹ ב"ק עב: .

² שם.

³ ב"ק עג: .

5) תשלומי ארבעה וחמישה סדר כזה יוצר שתי בעיות לאביי, מכיוון שלפיו לא היו צריכים לשלם על הזמת הטביחה משתי סיבות:

א. העדים פסולים, כי נפסלו למפרע, ולא יכולים להתחייב.

ב. העדות הוכחשה בטרם הוזמה, ולפיכך לא ישלמו.

תירוצי הגמרא, ע"פ הפשט: א. 1) ו-2) צמודים, ומתחדש שהפסול למפרע לא חל בתוך כדי דיבור לעדות המוזמת. ב. 4) קדם ל-3), ולכן בשעת הזמת הטביחה העדות עוד לא הוכחשה, וניתן לקבל את ההזמה.

רש"י⁴ בסוגיה הראשונה אומר:

"ה"ג והלכתא שהעידו בבת אחת והוזמו, ולא גרסינו והוזמו בבת אחת, דכיוון דהעידו בב"א ליכא למימר בשעת עדות טביחה פסולין הו, ואפילו אי אמרינן למפרע נפסל, דהא תכ"ד הוה, והזמה לא אכפת לן אי בב"א אי בזה אחר זה, ובלבד שיזומו על הטביחה תחילה"

וצריך להבין:

א. מה משמעות הגירסה שרש"י שולל "והוזמו בבת אחת"?

ב. מדוע מצריך רש"י שיוזמו על הטביחה תחילה?

תוספות⁵ חולק על רש"י, מסביר שכדי לתרץ את הקושיה על "עד זומם למפרע נפסל", אין צורך בהזמה בבת אחת. הוא מקשה על רש"י:

"וקשה לר"י, דמה מרויח בקונטרס בהזמת טביחה תחילה, דאי משום שאם הוזמו על הגניבה תחילה הו מוכחשים על הטביחה, ואנן אליביה דאביי משנינן דס"ל לקמן דהכחשה לאו תחילת הזמה היא, א"כ גם כשהוזמו על הטביחה תחילה הו מוכחשים על הגניבה מאחר שהעידו בבת אחת ותוך כדי דיבור כדיבור דמי, כדאמר בסמוך לר' יוסי, דכי העידו בב"א והוזמו על הטביחה בטלה כל העדות משום דתוך כדי דיבור כדיבור דמי"

ראשית, מניח תוספות שמה שהביא את רש"י להצריך הזמת טביחה תחילה הוא כיוון שהתירוץ הוא לשיטת אביי, שאמר גם שהכחשה לאו תחילת הזמה, ולכן צריך להגיע להזמת טביחה תחילה, כתירוץ הגמרא לקמן בשיטת אביי⁶. על כך מקשה תוספות מהמשך הסוגיה של עד זומם למפרע/מכאן ולהבא הוא נפסל, שם מעמידה הגמ' את דעת ר' יוסי בברייתא, שכשהעידו בב"א על גניבה וטביחה והוזמו על הטביחה, מתבטלת עדות הגניבה:

⁴ עג. ד"ה "ה"ג".

⁵ עג. ד"ה "שהעידו".

⁶ יש לציין שניתן לחלוק על ההנחה של תוספות. "כוס הישועות" מפרש שרש"י נזקק להזמת טביחה תחילה לא כדי להימנע ממלכות ההכחשה, כי מדובר כאן למ"ד הכחשה תחילת הזמה היא, אלא שזה חלק מהתירוץ של "עד זומם למפרע הוא נפסל", שכן גם אם העידו בבת אחת, אם הוזמה הגניבה תחילה, מבין ה"כוס ישועות", נחשב פסול בעדות הטביחה ואיננו מוזם לאחר מכן, משא"כ אם הוזם על הטביחה תחילה, שזה לא גרע מהזמה בב"א. סיוע מסוים לפירושו ניתן למצוא בהו"א הראשונה של הגמ' לתרץ לדעת אביי, "כגון שהוזמו על הטביחה תחילה".

"ר' יוסי סבר למפרע הוא נפסל, וכיון דמי כי אסהדו הוא דמיפסלי, כי איתזמו להו אטביחה איתזמו להו נמי אגניבה, דהא תכ"ד כדיבור דמי"⁷

תוספות מוכיח מכאן, שרש"י לא הרויח דבר מכך שהסביר שהוזמו על הטביחה תחילה במשנה, כי עדיין עדות הגניבה נחשבת מוכחשת, והכחשה, לדעת אב"י, לאו תחילת הזמה היא, ושוב לא יוכלו להיות מוזמים על הגניבה. תוספות ממשיך:

"ואם באנו ליישב תירוץ זה לסברת אב"י דלקמן, דסבר הכחשה לאו תחילת הזמה היא, צריך לגרוס והוזמו בבת אחת..."

אלא שלא חששו לתרץ כאן את כל הקושיות, וכן לקמן לא חששו לתרץ את הקושיה מ"עד זומם למפרע הוא נפסל". עכשיו ניתן להבין איזו גירסה רש"י שלל: לדעת תוספות, שהזמת טביחה בעדות רצופה מכחישה את העדות על הגניבה, ויש כאן הכחשה שמונעת הזמה (בהנחה שאנו מדברים לשיטת אב"י גם בזה), כדי להגיע למצב שלא תקדם הכחשה להזמה, צריך שהזמת שתי העדויות תהיה בבת אחת. רש"י חלק על כך, וננסה לבאר את שיטתו.

שאלה ראשונית שנשאלת בסוגיה בעג. היא בסתירה לכאורה. בתירוץ לאב"י הגמרא אומרת שאם העדות היתה רצופה, אז גם אם אומרים למפרע הוא נפסל, **לא נחשב פסול** ואפשר להזים גם את הטביחה. אך בהמשך הסוגיה, כאמור לעיל, הגמרא אומרת שלמ"ד למפרע נפסל, בעדות בבת אחת - אם הוזם על הטביחה **בטלה עדות הגניבה**, כיוון שתוך כדי דיבור כדיבור דמי. שאלה זו עלתה במרומו או במפורש בראשונים ובאחרונים. המהרש"א מתרץ⁸:

"...אלא דלכך נפסלו נמי אגניבה, דהוה ליה כמו עדות מוכחשת, כיוון דהוזמו על הטביחה הוּו מוכחשין על הגניבה ובטלה כל העדות דתוך כדי דיבור כדיבור דמי, וכן מוכיחין דברי התוספות בזה ודו"ק היטב"

המהרש"א דוחה בכך את שמשמע מפירוש רש"י, שנעמוד עליו בהמשך. משמעות תירוצו היא, שבעדות רצופה בב"א, הזמה של חלק מהעדויות יגרור את ביטול כל העדות, אך לא מחמת שהעדים פסולים, שהרי תכ"ד לעדותם יכולים לחזור בהם, כמו שכתוב בתוספות בתחילת דבריו (ומכאן מוכיח המהרש"א שהתוס' לשיטתו, ועיין רמב"ם הל' שבועות פ"ב הי"ז), אלא כמו עדות מוכחשת, מדין **עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה**, וכך מעיר גם תוס' רבינו פרץ⁹ שהולך בשיטה זו - מבחינה זו נוחה לשון הגמ' שמזכירה דין עשמב"כ¹⁰.

⁷ רש"י מעיר שם שאין הכוונה שנחשבים מוזמים על הגניבה, אלא "איפסלו להו אגניבה משום פסול עדות".

⁸ עג. ד"ה "בפרש"י ד"ה אתזמי".

⁹ עג. ד"ה "ורי יוסי".

¹⁰ לכאורה קשה לתירוץ זה, מדוע הגמ' אומרת שעדות הגניבה תתבטל רק למ"ד למפרע הוא נפסל, והרי העדות על הטביחה, שהוזמה, מתבטלת לכ"ע, והיה צ"ל שגם עדות הגניבה כך, וכך הקשה בתור"פ, ותירץ שרק למ"ד למפרע הוא נפסל, פועל הפסול והביטול למפרע, ולא ברורה כוונתו. כנראה שפסילת העדות המוזמת שם היא שונה בין שני המ"ד, ויכול להיות שזה תלוי בלישנות בגמרא בהסבר מ"ד מכאן ולהבא נפסל, ואכמ"ל.

"פני יהושע"¹¹ חולק על המהרש"א ומקשה על חידושו שעדות הרצופה לעדות מוזמת מתבטלת מדין עשמב"כ¹² :

א. לא מצינו פוסק שאומר שבהכחשה אומרים דין עשמב"כ.
ב. בגמרא ב"ב לא, בשנים שטוענים לבעלות על קרקע אמר רב נחמן "נהי דאתכחוש אאבהתא, אארעתא מי אתכחוש?", ולא בא לפסול מטעם עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה.

לכן מסביר הפנ"י, שישוב הסתירה שהעלה המהרש"א הוא שאמנם העדות בטלה, אך לא מטעם עשמב"כ אלא מחמת **פסול כת העדים** (שהרי מדובר למ"ד למפרע הוא נפסל), ובכך הולך הפנ"י בשיטת רש"י, אלא שהגמרא שתירצה לשיטת אב"י "והלכתא שהעידו בב"א והוזמו" אומרת, שאע"פ שהעדים פסולים, מ"מ לא נקרא שא"א להזימם, שכן היתה להם הגדה כשרה בדיון בב"י (מאותו נימוק שבגללו אומרים התוספות שהעדים כשרים עד לאחר כדי דיבור, כיוון שיכלו לחזור בהם). יש לציין, שלכאורה ניתן לתרץ בפשטות את קושיות הפנ"י על המהרש"א בכך, שאמנם אין דין עשמב"כ בעדות **שהוכחשה**, וכמו שכתב הפנ"י עצמו:

"...דהא אפילו מקצתה לא בטלה לגמרי אלא דה"ל תרי ותרי, וכמו דאמרין שכשרים הם לעדות אחרת כרב הונא, הכי נמי כשרים אף במה שהעידו תכ"ד..."

אלא שבעדות **שהוזמה**, שבטלה כליל לכ"ע, שייך לומר עשמב"כ ולא מחמת פסול העדים, וכן משמע מלשון המאירי¹³ :

"...כל שהעידו שתי עדויות בבת אחת והוזמו על האחת, בטלה האחרת"

ניתן לראות במחלוקת המהרש"א - פנ"י יסוד בדיני הזמה. המהרש"א, שכדי להזים עדות מצריך להגיע לכשרות העדים, מבין שכיוון שעיקר ענינה של הזמה היא **פעולה בעדים**, וגם סיפור הזמה נוגע לעדים ולא לעדות, וזהו ההבדל שבין הזמה להכחשה, א"א להגדיר עדות מוזמת אלא על בסיס כשרות העדים מלכתחילה.

לעומתו, הפנ"י רואה בהזמת העדים מעין "היכי תמציי" לבטל את העדות מודאי ולא מספק כמו בהכחשה¹⁴, אלא שיש לה גם השלכות לגבי הענשת העדים ופסילתם, ולכן העיקר שלנו זה פעולה **נגד העדות** וצריך רק להגיע לגדר הגדת עדות בב"י, אלא שצריך עכ"פ לומר שזו תכלית בפני עצמה לפעול נגד העדים השקרנים, שהרי גם כאן שהעדות נפסלת ולא תתקבל, פועלים כללי הזמה.

מ"מ, לאור מחלוקת זו של הפנ"י והמהרש"א, ניתן לבאר את מחלוקת רש"י ותוספות לגבי הבנת הגירסה "והוזמו בב"א". לדעת תוס', שכאמור מתאים לשיטת המהרש"א, פסול עדות הרצופה לעדות שהוזמה הוא כמו עדות מוכחשת. לכן הם אומרים, שלא משנה אם קדמה הזמת הגניבה או הטביחה, מ"מ יש כאן הכחשה לגבי החלק שלא הוזם, ולמ"ד הכחשה לאו תחילת הזמה שוב א"א יהיה להזימו. הפתרון לכך יהיה, א"כ, רק אם ההזמה רצופה בתוך כדי דיבור, כי אז אין הכחשה הקודמת להזמה,

¹¹ עג. ד"ה "בפרש"י ד"ה אתזמי".

¹² הדין המקורי של עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה הוא במשנה במכות ה: לענין כת עדים שנמצא אחד מהם קרוב או פסול, ע"ש וברמב"ם הל' עדות פ"כ ה"ג, ויתכן שבסוגיה כאן מתחדש גדר חדש של עשמב"כ.

¹³ עג. ד"ה "היה העדות".

¹⁴ עיין רמב"ן עה"ת דברים י"ט, י"ט.

אא"כ מפרידים בין הסוגיות ולא מעמידים שעדות הגניבה והטביחה רצופות, שהרי במקרה כזה אין בכלל הכחשה. (ראוי להדגיש את ההבדל בין התנאי שהגמרא דורשת בסוגיה של עד זומם למפרע וכו', שהעדות לא תהיה פסולה ע"מ שאפשר יהיה להזימה, ע"פ ההגדרות השונות שראינו לעיל, לבין הגדר שלא תהיה מוכחשת, שכן גם עדות שנאמרה בכשרות גמורה יכולה להיות מוכחשת ולהפסל להזמה לדעת אביי).

רש"י, לעומת זאת, שבואר ע"י הפנ"י, רואה את פסול העדות לא מטעם הכחשה, אלא כנובע מפסול העדים, ולכן לא מטעם זה תפסל העדות להזמה לאחר מכן אפילו למ"ד הכחשה לאו תחילת הזמה, אלא שהוא בכל זאת מצריך שהטביחה תזום קודם הגניבה, כי אם תקדם הזמת הגניבה תהיה הטביחה מוכחשת ממש, שאם אין גניבה אין טביחה ואין מכירה¹⁵. לכן אין משמעות לגירסה "והוזמו בבת אחת" ע"פ רש"י (מבלי להכנס לסוגית הכחשה תחילת הזמה, גם מכאן אנו למדים שהפסול שאביי רואה בהזמה כזו איננו נובע מעצם אי-קבלת העדות, שהרי אם כן היתה צריכה להפסל להזמה גם אם נפסלה מחמת פסול העדים, אלא בגלל שהוכחשה עובדתית ע"י עדות אחרת).

יש לציין שבראשונים יש פתרונות נוספים איך להתמודד עם "הכחשה לאו תחילת הזמה" בסוגיה בעג, וכדוגמה נביא את בעה"מ שמתרץ שני תירוצים:

א. כשמעידים בבת אחת, גם אם נפסלת העדות מחמת הזמת החלק השני, מ"מ זו הזמה אריכתא ולא תכנס בגדר הכחשה המונעת הזמה (סברה שמצריכה בירור בפני עצמה).

ב. אביי באמת לא סובר "הכחשה לאו תחילת הזמה" (לא נאמר במפורש שזו דעתו), אלא רק הקשה לרבא דרך מו"מ בביהמ"ד.

¹⁵ עיין סוף המשנה עב: ורש"י ד"ה "בטלה כל העדות".